

Eponímia mèdica catalana. Joan Francesc Bahí i el gènere *Bahia*

Elena Guardiola, Josep-Eladi Baños

Departament de Ciències Experimentals i de la Salut. Facultat de Ciències de la Salut i de la Vida. Universitat Pompeu Fabra. Barcelona.

L'epònim

“Gènere *Bahia*”. Gènere botànic de plantes amb flors que pertany a la família de les *Asteraceae*, descrit pel botànic Mariano Lagasca, qui batejà aquestes plantes amb aquest nom en honor de Joan Francesc Bahí i Fontseca. Lagasca va descriure el gènere *Bahia* el 1816 a la seva obra *Genera et species plantarum*; en aquest mateix volum descrivia l'espècie *Bahia ambrosioides*¹, un arbust perenne endèmic de Xile, que s'usa com a planta ornamental i es coneix allà amb el nom comú de *chamizilla* o *manzanilla cimarrona* per l'aspecte de les seves flors².

Joan Francesc Bahí i Fontseca, l'home

Joan Francesc Bahí i Fontseca nasqué a Blanes el 23 d'abril de 1775. Després de fer els primers estudis a la seva vila natal, amb només tretze anys es traslladà a Barcelona per obtenir el títol de batxillerat en filosofia³ i poder seguir així amb els estudis de medicina, com el seu pare. Pocs anys més tard, quan en tenia setze, es traslladà a Cervera, on es trobava llavors l'única universitat de Catalunya, i començà els estudis a la Facultat de Medicina el 1791.

Però poc després, el 1793, va ser mobilitzat a causa de la guerra contra França i s'integrà com a practicant de medicina en l'exèrcit del Rosselló i Catalunya^{3,4}. L'any següent fou ascendit a practicant major i fou destinat a l'hospital militar de Figueres, on gràcies a les seves aptituds treballà com a secretari de Josep Masdevall, qui era llavors inspector general d'epidèmies i cap mèdic de l'exèrcit de campanya^{4,6}. Tota aquesta activitat, i probablement la relació amb Masdevall, va fer que aconseguís la dispensa del darrer any d'estudis a Cervera i la convalidació d'estudis per la pràctica feta a l'exèrcit, el 1793 va obtenir els graus de batxiller i llicenciat i el 1794 el de doctor⁵. Posteriorment s'incorporà com a metge militar (1797) i obtingué el títol de cirurgià metge a la facultat reunida (1799). Aquell mateix any obtenia també el nomenament de catedràtic de botà-

nica al Col·legi de Cirurgia de Burgos, tot just acabat de crear i del qual n'era vice-director Carles Nogués, que havia estat professor de Bahí a Cervera i amb qui tenia una bona amistat^{2-4,7,8}. Bahí iniciava així una nova etapa, en terres castellanes, en què la botànica s'afegí a l'exercici de la medicina.

L'exercici de la medicina i l'ensenyament de la botànica

Tot i haver estat nomenat catedràtic a Burgos, Bahí no abandonà l'exercici de la medicina. Tot i això, centrà una part important de la seva activitat en el propi aprenentatge i en l'ensenyament de la botànica; per aquests motius, molt probablement, va emprendre una tasca important: traduir del llatí al castellà una de les principals obres de botànica de l'època, l'escripta per J. J. Plenck. Així, el 1802, dos anys després que n'acabés la traducció, es publicà a Barcelona *Elementos de la nomenclatura botánica, y sistema sexual de las plantas*⁹ (Figura 1); aquesta obra era “para el uso de los discípulos de los Reales Colegios de Cirugía Médica” i Bahí hi afegí una “Memoria del traductor para excitar á los alumnos a el estudio de la Botánica, sobre la importancia de esta ciencia para el Estado, y Medicina; y preferencia de los remedios vegetales sobre los del reyno mineral; las instrucciones para el arreglo de los jardines botánicos” /.../ “...y el método de desecar bien las plantas, y su conservación en el herbario...”. Plenck seguia el mètode de Linné; Bahí s'unia així al grup de botànics que seguien ja el sistema linneà a Espanya i reclamava, a més, en la *Memoria* inicial redactada per ell, el protagonisme de la botànica i la importància d'aquesta ciència per a la medicina.

Per motius molt diversos, però molt especialment per les diferents disputes que en aquells moments hi havia entre botànics i perquè ja hi havia altres llibres de text, com ara el que havia escrit Casimiro Gómez Ortega, primer catedràtic del Jardí Botànic de Madrid que comptava amb notables seguidors, Bahí va rebre diverses crítiques. Les encapçalà Agustín Juan y Poveda, catedràtic del Real Jardín Botánico de Cartagena i deixeble de Gómez Ortega, a qui protegia¹⁰, i de les quals es va defensar a través de nombrosos escrits. Un dels atacs de què es va defensar més aferrissadament va ser del que va rebre perquè en la traducció, deien, es notava que era català: Bahí va defensar la seva catalanitat (“me conoció v. por catalán, yo tengo a

Correspondència: Dra. Elena Guardiola
Barcelona
Tel. 93 495 67 24
Fax 93 495 68 75
Adreça electrònica: elena.guardiola@bayer.com

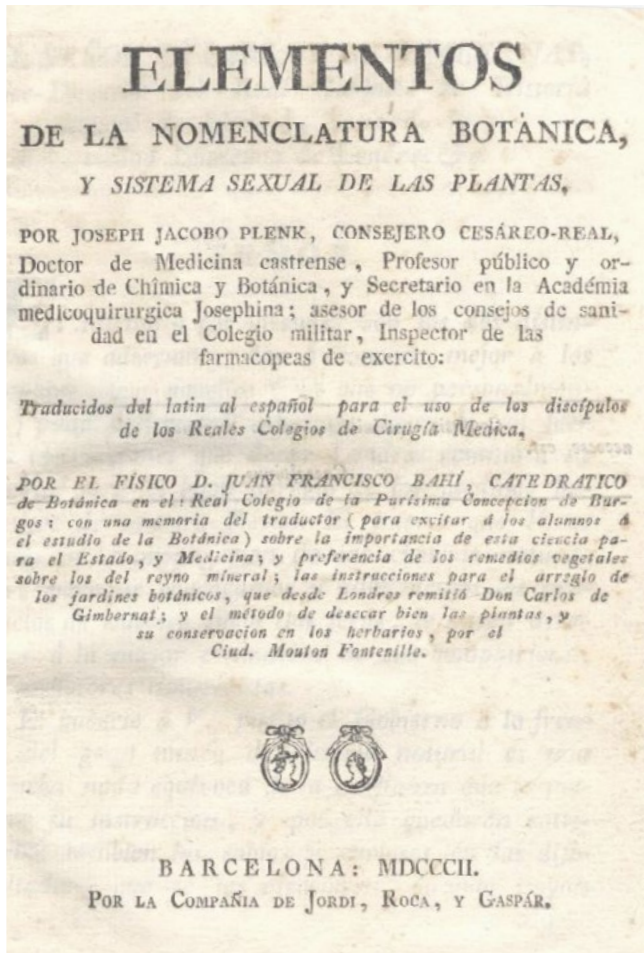

FIGURA 1. Portada de la traducció al castellà de J. F. Bahí de l'obra *Elementos de la nomenclatura Botánica, y sistema sexual de las plantas*, publicada el 1802, en la qual Bahí, a més, inclogué una memòria i altres escrits propis⁹

muchísimo honor el que se me haya proporcionado la ocasión de manifestárselo...") i la llengua catalana (*"lengua muy noble" /.../ "...el honor que hace a la nación española la posesión de una lengua tan fecunda y apreciable"*)⁴.

Aquell mateix any 1802 es casà amb Isidora Fabricias, nascuda a Cuba, però que vivia a Barcelona des dels 6 anys³.

Però el 1804 es va tancar el Col·legi de Burgos i Bahí es quedà sense la càtedra. Va ser llavors quan va passar a dedicar-se més a l'exercici de la medicina, que no havia deixat durant la seva etapa com a docent, i atenia els malalts de diverses localitats de la zona de Burgos i Palència. Va coincidir que l'estiu de 1804 hi va haver una epidèmia de paludisme en aquella zona, que va causar molta mortalitat. Bahí va treballar de valent per aturar l'epidèmia; a més del tractament dels malalts amb quina, instaurà, amb l'establiment de juntes locals, una sèrie de mesures sanitàries i de prevenció que tingueren força èxit¹¹. Tots aquests esforços, però, no van ser recompensats com ell desitjava i no va aconseguir ser nomenat inspector d'epidèmies^{4,7,11}.

Poc després, el 1805, Bahí tornà a Catalunya i s'establí a Barcelona. Era l'època en què s'estaven creant jardins botànics arreu de l'Estat, així com escoles de botànica i d'agricultura. Bahí, fent valer la seva experiència al Col·legi de Burgos, va sol·licitar ingressar a la Direcció de Botànica de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona, on amb el temps va ser director de botànica i agricultura, i també vicepresident. A l'Acadèmia va presentar molts estudis i va ser un membre molt actiu, que destacà sobretot per les seves propostes en agricultura. Poc després fou nomenat professor de la recentment creada Escola d'Agricultura i Botànica^{4,8}.

Durant la Guerra del Francès tornà a ser mobilitzat, com a metge militar que era, i el setembre de 1808 fou nomenat Consultor de Medicina dels hospitals de Catalunya; així instal·là o perfeccionà els hospitals de Vinaròs, Benicarló, Tortosa, Arenys, Canet, Berga, Sallent i Vic⁵. La seva activitat mèdica li donà un gran prestigi que, junt amb el que tenia ja abans de la guerra i la bona relació amb Cevallos i el Marquès de Campo Sagrado, que era llavors Capità General de Catalunya, propicià el seu nomenament el 1815 al capdavant de l'Escola d'Agricultura de Barcelona⁸. Va dirigir, a més, fins el 1821, la publicació de la part dedicada a l'agricultura de *Memorias de Agricultura y Artes*¹², òrgan de difusió de l'Escola^{4,8}.

Bahí va jugar un paper determinant en el bastiment d'una nova i important etapa del Jardí Botànic de Barcelona, del que en fou director¹³. Sota els auspicis de la Junta de Comerç va dissenyar un pla d'acció que redefiní completament l'antic jardí, seguint les recomanacions que Carles Gimbernat havia traçat per a la instal·lació de jardins botànics modèlics i que Bahí havia recollit com a annex a la traducció de l'obra de Plenck^{8,9}. Quan es va inaugurar, el 26 de juny de 1815 (Bahí en va llegir l'oració inaugural¹⁴), i gràcies en gran part als seus esforços i dedicació, el Jardí, únic de les seves característiques a Espanya, comptava amb més de mil espècies i podia començar a impartir-s'hi docència. Així, entre 1815 i 1921 l'Escola va impartir classe a uns dos-cents alumnes. La majoria provenia del Col·legi de Cirurgia de Barcelona (Bahí defensà sempre que la botànica era un pilar fonamental per exercir qualsevol professió sanitària); altres alumnes ho eren de l'Escola de Dibuix o eren grans propietaris agrícoles (o els seus hereus), ja que Bahí va impulsar que aquests agricultors es formessin acadèmicament per tal de millorar els seus conreus⁸.

Va ser aquesta una època en què Bahí alternà la docència de la botànica amb la realització d'estudis i investigacions sobre remeis per a la millora dels conreus i de l'agricultura. Va ser molt important el treball que va desenvolupar per tractar la negror de les oliveres, una afecció que patien aquests arbres i per a la qual fins llavors no s'havia trobat cap remei veritablement útil. Els estudis de Bahí així com el mètode de tractament que propugnava es

publicaren en una *Cartilla rústica* (1816), que es va publicar en català i en castellà, de la qual se'n van fer 4.500 exemplars i que va ser distribuïda àmpliament. El seu mètode va suposar un gran canvi en el conreu de l'olivera essent les seves propostes encara vigents actualment^{13,15}.

Bahí, però, com hem comentat ja diverses vegades, sempre va seguir exercint la medicina i, en paral·lel a les activitats anteriors, va ser nomenat metge de cambra (1815) i primer metge de l'Hospital Militar (1818) i, anys més tard (1836), esdevingué subinspector de medicina militar de Catalunya. En aquesta vessant mèdica destacà l'elaboració d'un formulari per a la farmàcia de l'Hospital Militar¹⁶ (Figura 2), del qual se'n va fer més d'una edició¹⁷ i en el qual no faltà l'opiata Masdevall, preparat que havia inventat el seu mentor, al qual vam dedicar un article en aquesta sèrie ja fa uns anys⁶. Bahí va publicar també treballs sobre la digital (1816), sobre la patologia del goll i les relacions ovari-tiroide (1820), així com sobre l'ús del iode en terapèutica (va descobrir que l'esponja de mar era útil en el tractament del goll, abans que Fise, d'Edimburg, hi trobés iode)¹³.

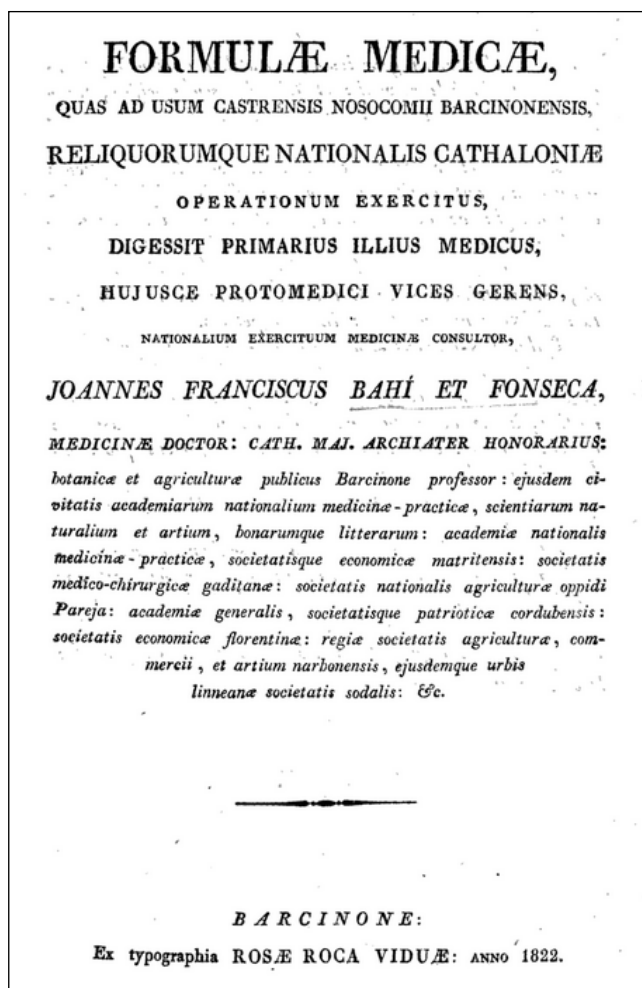

FIGURA 2. Portada del formulari mèdic escrit per J. F. Bahí per a l'Hospital Militar de Barcelona, publicat el 1822¹⁶

Joan Francesc Bahí també va estar vinculat a la Junta Superior de Sanitat i formà part de l'Acadèmia de Medicina de Barcelona, on va jugar un important paper durant l'epidèmia de febre groga de 1821. Durant aquesta epidèmia, formà part del grup de metges que considerava que l'origen era contagiós, que s'enfrontà als que defensaven que no ho era. Bahí va recomanar a les autoritats l'aïllament del port de Barcelona i del barri de la Barceloneta, la qual cosa el va enfrontar amb els no contagionistes. Les disputes van traspassar els àmbits acadèmics i professionals i arribaren a la població⁸. Foren tals els aldarulls, en els quals es va arribar a cremar una efígie que representava Bahí, que va haver d'amagar-se i durant un temps va marxar a viure a Tiana⁵; allà va escriure el relat de l'epidèmia, que es publicà l'any següent¹⁸. Un cop acabà l'epidèmia, la seva tasca fou reconeguda i va ser nomenat cavaller de l'Ordre de Carles III. Poc després, el 1823, però, per la seva condició de liberal va haver de superar un procés de depuració política.

Bahí dirigí l'Escola d'Agricultura encara vint anys més, fins a la seva mort. Els seus últims anys van estar plens de desgràcies personals. Tres dels seus cinc fills van morir; el gran, metge com ell, a causa d'una *calentura adinàmica* encomanada durant unes observacions d'un cadàver; un fill, que era militar, fou afusellat per Cabrera a la guerra carlina¹³ i el petit, que estudiava medicina, morí per una febre de la qual es va encomanar fent pràctiques a l'Hospital Militar.

Joan Francesc Bahí va morir el 25 de novembre de 1841. Havia exercit la medicina durant tota la seva vida i lluità sempre pel reconeixement institucional de la botànica com a ciència indispensable per al desenvolupament tant de la medicina com de l'agricultura.

El gènere *Bahia*

El gènere *Bahia* és un gènere botànic de plantes amb flors que pertany a la família de les *Asteraceae*. Va ser descrit pel botànic Mariano Lagasca, qui batejà aquestes plantes amb aquest nom en honor de Joan Francesc Bahí.

Lagasca va descriure el gènere *Bahia* el 1816 a la seva obra *Genera et species plantarum*¹ (Figura 3); en aquest mateix volum descrivia també l'espècie *Bahia ambrosioides*¹ (Figura 4), un arbust perenne endèmic de Xile, que s'usa com a planta ornamental i es coneix allà amb el nom comú de *chamizilla*, *manzanilla cimarrona* o *margarida de la costa* per l'aspecte de les seves flors (Figures 5¹⁹).

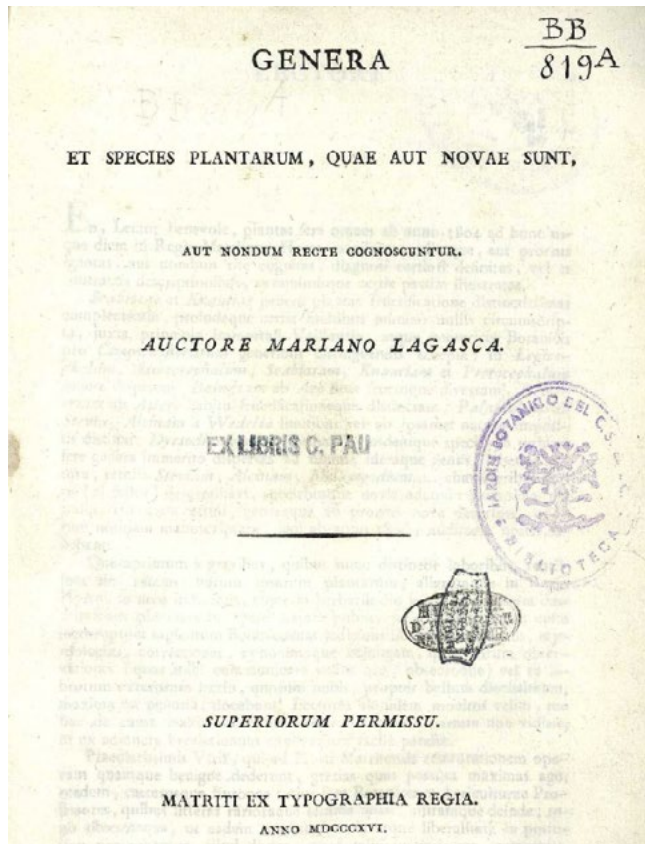
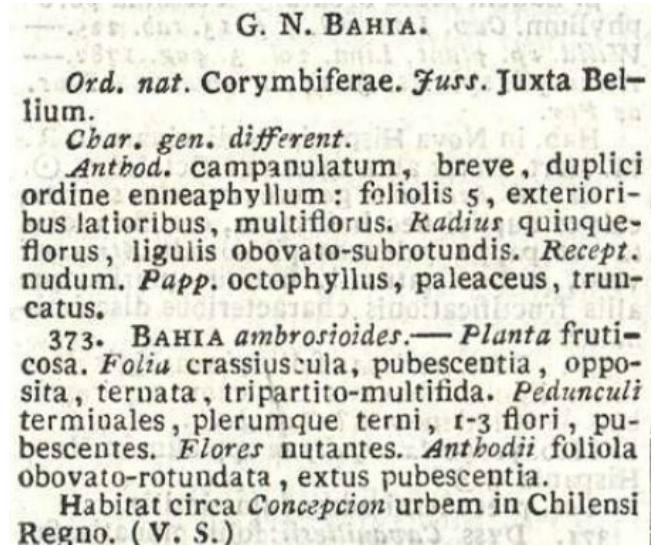
*The Plant List*²⁰ inclou actualment (gener de 2019) 60 noms científics de plantes del gènere *Bahia*, 14 dels quals són noms acceptats d'espècies d'aquest gènere (Taula 1). Per altra banda, aquest directori inclou quatre sinònims de l'espècie *Bahia ambrosioides* (Taula 2) (*ambrosioides* és un epítet específic del llatí *Ambrosia* que vol dir "menjar o perfum dels déus").

TAULA 1. Espècies acceptades del gènere *Bahia* (Font: *The Plant List*²⁰, gener de 2019)

<i>Bahia absinthifolia</i> Benth.
<i>Bahia alternifolia</i> Less.
<i>Bahia ambrosioides</i> Lag.
<i>Bahia aristata</i> Rydb.
<i>Bahia autumnalis</i> Ellison
<i>Bahia bigelovii</i> A.Gray
<i>Bahia biternata</i> A.Gray
<i>Bahia depauperata</i> S.F.Blake
<i>Bahia dissecta</i> (A.Gray) Britton
<i>Bahia glandulosa</i> Greenm.
<i>Bahia pedata</i> A.Gray
<i>Bahia pringlei</i> Greenm.
<i>Bahia schaffneri</i> S.Watson
<i>Bahia xylopoda</i> Greenm.

TAULA 2. Sinònims de l'espècie *Bahia ambrosioides* Lag., descrita pel Lagasca el 1816¹ (Font: *The Plant List*²⁰, gener de 2019)

<i>Achyropappus maritimus</i> Poepp. ex DC.
<i>Eriophyllum ambrosioides</i> (Lag.) Kuntze
<i>Stylesia ambrosioides</i> (Lag.) Nutt.
<i>Stylesia puberula</i> Nutt.

FIGURA 3. Portada de l'obra de Mariano Lagasca *Genera et species plantarum*, publicada el 1816, en la qual es publicà per primera vegada el gènere *Bahia*, el nom del qual dedicà a Joan Francesc Bahí¹FIGURA 4. Fragment de la pàgina 30 de l'obra de Mariano Lagasca *Genera et species plantarum*, publicada el 1816, on es descriuen per primera vegada el gènere *Bahia* i l'espècie *Bahia ambrosioides*¹FIGURES 5. *Bahia ambrosioides* Lag.¹⁹

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Lagasca y Segura M. Genera et species plantarum, quae aut novae sunt aut nondum recte cognoscuntur. Matriti: ex Typographya Regia; 1816. p. 30.
2. Guardiola E, Baños JE. Metges catalans que han donat nom a plantes: una aproximació al seu estudi. Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència. 2018;69(*):111-30.
3. López Gómez JM. Nuevos datos sobre la trayectoria vital y la labor profesional del Dr. Juan Francisco Bahí y Fonseca. Gimbernat. 1993;19:175-84.
4. Bernat i López P. Joan Francesc Bahí i Fontseca. Pràctica mèdica i treball científic. PAHCS n 22. Manresa: Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut. Col·legi de Metges de Barcelona; 2017.
5. Ametller J. Breve reseña de los naturalistas que vieron la primera luz en la provincia de Gerona. Don Francisco Bahí y Fontseca. Revista de Gerona. 1877;9:221-9.
6. Guardiola E, Baños JE. Eponímia mèdica catalana. L'opiat Masdevall. Annals de Medicina. 2008;91(2):91-5.
7. Bernat P. El doctor Joan Francesc Bahí i Fontseca (1775-1841): un blanenc il·lustre oblidat. Blanda (Blanes). 2007;10:28-35.
8. Bernat López P. La enseñanza de la agricultura y de la botánica en la España de principios del siglo XIX: el caso de la Escuela de Agricultura y Botánica de Barcelona (1815-1821). Lull: Revista de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias y de las Técnicas. 2006;29(64):259-80.
9. Plenck JJ. Elementos de la nomenclatura botánica, y sistema sexual de las plantas. (...). Traducidos del latín al español (...) por el físico D. Juan Francisco Bahí. Barcelona: Compañía de Jordi, Roca y Gaspar; 1802.
10. López Gómez JM. Una polémica botánica en el Burgos de la Ilustración: Juan Francisco Bahí versus Agustín Juan y Poveda (1803). Boletín de la Institución Fernán González. 2003;227:213-30.
11. López Gómez JM. La labor epidemiológica del Dr. Bahí y Fonseca en Castilla la Vieja. Gimbernat. 1993;19:163-74.
12. Memorias de Agricultura y Artes, que se publican de orden de la Real Junta de Gobierno del Comercio de Cataluña. Barcelona: Imprenta de Antonio Brusi; 1815-1821.
13. Bahí i Fontseca, Joan Francesc. A: Calbet i Camarasa JM, Corbella i Corbella J. Diccionari biogràfic de metges catalans. Primer volum. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana. Seminari Pere Mata. Universitat de Barcelona; 1981. p. 60-1.
14. Bahí JF. Oración inaugural que en la obertura de la Cátedra de Botánica, establecida de orden de S. M. en la ciudad de Barcelona á expensas de la Real Junta de Gobierno del Comercio de Cataluña, dijo el Dr. D. Juan Francisco Bahí.... Barcelona: Imprenta de Antonio Brusi; 1815.
15. Bernat P. La innovació tecnològica i la seva difusió a l'agricultura de la Catalunya il·lustrada. Un exemple: la "Cartilla" rústica per combatre la negror de l'olivera editada per la Junta de Comerç de Barcelona el 1817. A: Navarro Brotóns V, Salavert Fabiani VL, Corell Domènech M, Moreno Latorre E, Rosselló Botey V, coord. Actes de les II Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica. Barcelona: SCHCT; 1993. p. 115-22.
16. Bahí y Fonseca JF. Formulæ medicæ, quas ad usum Castrensis Nosocomii Barcinonensis, reliquorumque nationalis Cathalonie operationum exercitus, digessit... Barcelona: Typographia Rosæ Roca Viudæ; 1822.
17. Martín Barea MP, Suñé Arbussà JM. Los formularios del nosocomio militar de Barcelona de Bahí y Fonseca. Actes del IV Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Vol 1. Poblet; 1985. p. 155-66.
18. Bahí JF. Relacion médico-política sobre la aparición de la fiebre amarilla à últimos de julio y principios de agosto de 1821 en las tripulaciones de los buques del puerto de Barcelona, y sus progresos en la Barceloneta é introducción en la ciudad. Barcelona: en la imprenta de la Viuda Roca; 1822.
19. Photographed at University of California Botanical Garden, Berkeley, California https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/48/Bahia_ambrosioides_1.jpg i https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bahia_ambrosioides_1.jpg. Accés el 27 de gener de 2019.
20. *Bahia*. The Plant List. <http://www.theplantlist.org/browse/A/Compositae/Bahia/>. Accés el 12 de gener de 2019.